

תחת נשל הנחש, או: העבד - על 'גופים ושמות' לגילי שחר

אני מניח שיש בני אדם בחלד שעיקר חלומם הוא לזכות בתואר פרופסור, ולצורך כך ינקטו בכל פעולה שתביאם אל התואר הנכסף – אם לעוות את הכתובים, אם לשקוע עד צוואר במי ביוב, אם לרצוע את אוזנם מעשה עבד

ארמי. כמו כן, יש צורך, בנוסף, גם במידה מסוימת של ידע ואינטואיציה, שכן הניווט במערכת הביוב של האקדמיה אינו עניין פשוט כלל. וידוע המקרה על פלוני, היום פרופסור גמור, שחצי יובל שימש עבד נרצע לאדוניו, רעד כעלה נידף במחיצתה, עשה כל מעשה נדרש במשרדה, כולל מלאכות שהפקידות הפשוטות מאסו בהן והגייה בנאמנות עילאית את מאמריה המשוממים והמאובקים שארכם כאורך הגלות, כבר בזמן כתיבתם. כשהכול, כולל פועלי הניקיון, הלכו לביתם, הוא נשאר במשרד בהמתנה להוראות חדשות, וכיום הזה, זאת יש לבשר, בשיער שיבה וידיים רועדות ומבט מבועת, החליף את אדוניו בתפקידה, רק לאחר שהצטמקה למימדים של בובת-וודו כפופה ששערה כולו צמר גפן. השמועה אומרת שהוא ניצב בדום מתוח כל אימת שהיא גוערת בו בטלפון כאחד הריקים עד היום הזה. מי יגול עפר מעיניך, ברדיצ'בסקי! ההנחה המשוערת היא, שנושא מאמרנו, מר גלילי שחר, מתוחכם פי כמה, והעובדות ללא ספק מדברות בעד עצמן: לתואר פרופסורה זכה מוקדם לאין שיעור בהשוואה לעמיתיו. את נושאי ההשתלמות שלו בחר בשום שכל וזהירות. מצויד בשכל מעשי וזריזות הבין היכן מצויים המוקשים. הוא הבין הבן היטב שהמוקש הגדול ביותר שיהיה לו למכשול הוא הספרות העברית, וכך הצטמצם כעכביש בפינת החדר עד שנפלה עליו עינו של דן מירון, שהיה בעיצומם של חידוש חזות קונספטואלית ואימוץ הפוסטמודרניזם כתחליף לפתישות הפרוידיאניות בהן נאחו ביובל השנים שקדם לפוסטמודרניזם (למעשה, מירון היה ונשאר חסיד שוטה של 'תורת ההתקבלות'). היו למירון כל הסיבות לשבח עול ימים זה, שלא אמר ולא כתב דבר (כמו שהיו אומרים אצלנו בחיל משטרה צבאית – "לא תתפוס אותו במילה"). מירון, כאמור, היה בעיצומו של שידור מערכות כולל שתפקידו היה להציב לו עמדה נוחה באקדמיות של חו"ל. ספרות עברית, אליבא דמירון המתעדכן, אינה אלא גף חסר חשיבות של מערך כולל הנקרא 'ספרויות היהודים' – ואלה יכולות להיכתב בכל הלשונות, בתנאי שיעסקו ביהדות או ביהודים. ללא ספק, עמדה מזהירה לנוכח הצרות שהיו צפויות למירון מהגופים האנטי ישראליים באוניברסיטת קולומביה – ובארץ איש לא התייחס ברצינות למהפך פרט לכמה עמיתים שגמגמו הסתייגויות באופן מעורר רחמים. אין צורך לחזור ולדגש שספרות עברית כמעט לא קוראים, ועוד פחות מזה – את מאמריו של דן מירון. האקדמיה הספרותית שלנו

בעשורים האחרונים הייתה ונשארה קליפה ריקה: תחום המאבק שבו שרצים משוקצים שפיהם איש בבשר רעהו באין עוד מה לנעוץ בו את השיניים. דן מירון בספרות הכרס שלו על "ספרות יהודית" עושה מעצמו צחוק, כמובן: האם הסופר האוסטרלי הנוצרי במודגש וההומוסקסואל המוצהר פטריק וויט שייך לספרות היהודית? הלא החלק ב'יורדי המרכבה' שלו שבו תיאר את צליבתו של ניצול אושוויץ בעיירה אוסטרלית מדברית נידחת מעמיד בצל את מיטב הספרות העוסקת בשואת היהודים. שלא לדבר על היותו התיאור הכמעט יחידי של היהדות הניאו אורתודוקסית בגרמניה שלפני מלחמת העולם השנייה. מצד שני, מי כאן בדיוק עיין אי פעם ב'יורדי המרכבה' שראה אור בעברית לפני כמה עשרות שנים? מצד שלישי: 'יורדי המרכבה' עוסק בעולם המוביל את נידחיו לצליבה. איך בדיוק נגדיר אותו לשיטתו של דן מירון? ניאלץ אפוא לחזור אל הפנומנולוגיה של רציעת האוון לצורך תואר פרופסורה (נעיר בזאת שאוזניים רבות ראו מרצע, רק מעט קיבלו תואר פרופסורה).

כותרת המשנה של ספרו של גלילי שחר היא "קריאות בספרות יהודית חדשה". המושג "ספרות עברית" הוא בחינת כל יראה וכל ימצא בספר האמור – האוון רצועה היטב אל המשקוף. מצד שני: הספר כתוב כולו עברית ונועד לקוראי עברית, ואפילו הסטודנטים בקולומביה לא יוכלו לו, הלא הם לומדים ספרות עברית/יהודית – באנגלית!

מתוך סתירה נלבבת זו אנו פותחים את הספר (המגע בו מזכיר מגע בנשל של נחש, ואתם מוזמנים לקבוע מי פה נחש ומה פה נשל), ונמצאנו עוסקים במה שמירון הכריז עליו לא מזמן כמהלך הפתיחה של ספרות ההשכלה העברית – 'מעשה בשבעה קבצנים' לר' נחמן מברסלב (נדלג ברשותכם על הפרק העוסק בבת המלך בכתבי ולטר בנימין, רבי נחמן מברסלב, יוסף פרל וברדיצ'בסקי, ואנחנו לא נעסוק בו כיוון שאינו טורח להסביר את הבסיסי ביותר – איך מוטיבים של ספרות עממית מתחברים לספרות קאנונית). המשך הדיון הוא ב'ספר הקבצנים', שהוא היפוך מוחלט של האגדה הברסלבית. הרי מדרג הנחיתות של קבצני ברסלב הוא בחינת מדרגות אל גן העדן, ואילו מדרגות הנחיתות בחבורות הקבצנים של מנדלי הן מדרגות אל הגיהנום הקיומי במשמעות החילונית הלא דתית של המושג. מה

שמתבלט מאוד על רקע ההקשר הדתי (פרוטוטיפ של עיירה יהודית במזרח אירופה, בסוף המאה ה-19) הוא, שגלילי שחר זכה ב"דילוג", בקפיצת הדרך (שוב, לא במשמעות הדתית אמונית של המושג) – בקיצור דרך אל הפרופסורה, אבל לצדם של קבצני ברסלב ו/או מנדלי, לא עמד שום דן מירון, אלא אם כן נצא מגדרנו ונעניק לדמותו של מוכר הספרים, המספר העד, תואר פרופסורה, כמובן. אפשר לראות בתולדותיה של הספרות העברית רצף מתמשך שמגמות של השכלה וחילון ביקעו אותו והותירו תהום שהדילוג מעליה אינו קל ואינו מובן מאיליו, ואפשר לראות במה שמירון מכנה "ספרות יהודית" רצף שהספרות העברית תקועה לו כאבן בנעל, גם משום שכמותית, שוב, כמותית, המרחב של הספרות העברית מצומצם ועוסק בנושאים ספציפיים בגורל היהודי לעת משבר מפנה המאה הקודמת. על כך אפשר לקיים ויכוח או דיון או שקלא וטריא. אבל דילוג פרופסוריאלי מ'שבועה קבצנים' ל'ספר הקבצנים' בלא להאיר היטב את המגמות המשכילות שאפיינו את הספרות העברית והיודית, בלא לאבחן את המגמות הנלוות של ההתברגנות והאירופיזציה של היהדות, שמתוכן נכתב 'ספר הקבצנים', הוא מופרך: מגמות אלה הועלמו מהרצף המשורבט של שחר במצוותו של מירון; או לחילופין (וכאן הבעיה האמיתית): הספרות העברית תמיד התנהגה באורח פאתטי, שואף גדולה ומרכזיות (בצדק מסוים, למרות פגמים רבים), ובוודאי שאין היא מהווה ייצוג נאות של מה שהפוסטמודרניזם מכנה "ספרות מינורית". הספרות העברית, כמורת דרך וכמייסדת מהלך שלם, אינה יכולה להיות מינורית. ועל כך תבוא על עונשה: העבד הארמי המוכתר בתואר פרופסור יתנהג אליה כאילו היא איננה.

את המקרא בספרו של שחר מלווה תחושה אבסורדית, שלא לומר במפורש, גרוטסקית: כאמור, הספר נכתב עברית, נועד לקוראי עברית, היצירות המטופלות נכתבו עברית (אפילו 'ספר הקבצנים' תורגם במודע לעברית חלקית, נחותה ושבורה, המדלגת על הקשרים וחלקי משפט מהותיים. כך תורגמו גם הדרושים הברסלביים) אבל העברית, שלא לדבר על ספרותה, הזן סוג של נעלם, מעין בלון הליום השט באווירו המעופש של החדר, וליתר דיוק, של ה"קלויז" האקדמי. ואמנם, אחת ממטרותיו הגנוזות של הספר – להשכיח את העובדה שהכותב רצוע באוזניו אל המשקוף.

ההיבטים הגרוטסקיים באמת, צצים במקומות בהם הפרופסור חייב להזכיר את העובדה שיצירות מסוימות נכתבו עברית, ועברית מודעת לתפקידה דווקא, בעיקר כשמדובר בעגנון (עמ' 190 ואילך), שאצלו העברית (לא הספרות) תבוא על תיקונה משישוכנו הספרים בהם מדבר הסיפור בספרייה בירושלים. יש שם אפילו הערת אקראי בודדת במועדה לעניין העגנוני, לפיה העברית בסיפור היא תרגום צולע מגרמנית. והסיפור העגנוני ('הסיפור העצוב על הרווקה הזקנה') שמשמש אותי כאן ברצף מאמרים זה – מה הוא? מאיזה שפה תורגם באופן צולע? הניסיון להעניק לעברית ערך ואיכות של תרגום צולע אינו מקרי בשום פנים ואופן. מה ימנע מהוד פרופסוריותו (רק לאחר שיהפוך פרופסור גמור וייצמח פימה עלי כסל) לטעון שגם שברנר כתב תרגומית? גנסיין – קל וחומר. ומי ימנע ממנו? אולי ביקורת הספרות המפוארת שלנו תעמוד בפרץ? תשכחו מזה.

(אני נזכר משום מה בפרשייה מתמשכת: בהיותי מבקר ספרות במוספו הספרותי של עיתון כלשהו, התעקשתי לכלול בסקירות הביקורתיות שלי גם ביקורת על מחקרים בספרות עברית, למרות התנגדות העורך שטען שאין לחומר הזה קוראים, וממילא מוספו תלוי על בלימה וחי על פי הנס. מייד שבוע היו מגיעים למערכת מכתבי מחאה שחלקם שוגר על ידי אנשי האקדמיות הספרותיות שלנו. הם התחננו שעל הסקירות האלה יעלה הכורת, ולא בכדי. דיי היה בציטוט או שניים מתוך הכתובים – והעליבות והרפיון המחשבתי, והכתיבה בעט רועדת בצירוף היעדר כל כשרון רטורי, יחשפו. שכן, ה"חופש האקדמי" לכתוב מיני הבלים צורמים הפך להיות עיקר העניין. מיותר לתאר את תחושת הרווחה ואסירות התודה כלפי העורך "שלא עמד בלחצים" והראה לי את הדלת. אגב, מחליפי עלי אדמות במוסף קילל את יומו ונמלט מן ה"תפקיד" בעור שיניו ממש.)

הספרות העברית מתעקשת לא לתפקד במסגרות שהפוסטמודרניזם הקצה לה ולשכמותה. אפשר מאוד שיש כאן הקשר פוליטי סמוי (או לא כל כך סמוי) – העברית והספרות העברית היא, אליבא דתפישות פוסטמודרניות שונות, שפתו וספרותו של עם כובש, ש"המינוריות" (לפי המובן החדש שהוענק למושג הישן והטוב) ממנו והלאה. הספרות העברית חטאה במיוחד בקימום הרעיון הציוני (בניגוד לשפה הידית כמובן, ולגרמנית,

במקום שבו התרבות הגרמנית הייתה מיעוט (קפקא ופראג הן דוגמאות מובהקות). ההתכחשות לשפה העברית ולספרות העברית והחלפת האחרונה ב"ספרות יהודית" תוך טשטוש תפקיד העברית במערכת, ייעודן (חוץ מהשירות ההכרחי לדין מירון, כמובן) לאפשר לנשלי הנחש קיימות באקדמיות של חו"ל. גם העיסוק האינטנסיבי בוולטר בנימין, המאפיין את ספרו של גלילי שחר, מתבהר מאיליו: קשריו של ולטר בנימין עם התרבות העברית (וגם עם היהדות) היו מעטים מאוד, ועלו אל פני השטח כתוצאה מלחצים לא פשוטים שהפעיל עליו גרשום שולם, שהצטיין באישיותו הדורסנית. האם יהיה זה סביר להניח שוולטר בנימין הדעתן העדיף קיום אינסופי של נודדים, פליטות ואבדן, על גורל של נשל נחש דעתן כגרשום שולם? לי אין תשובה. גם חליפת המכתבים הערה בין האישים אינה נותנת תשובה ממשית – ומה שבכל זאת נהיר הוא, שהתנוונותן של האקדמיות לספרות עברית יוצרת הזדמנות הרת פוטנציאל באקדמיות בחו"ל, שמחציית מתלמידיהן הם יהודים (או נוצרים המגלים עניין מטעמים דתיים), והמחציית השנייה הם אנטישמים או אנטי ישראלים מובהקים ומטרתם היא "דע את האויב" – מה שמחייב את הקורפוס האקדמי העתידי של האקדמיות הנ"ל לכלכל את מעשיו בזהירות ובתבונה. מידת היושר מחייבת לומר, שהמאמרים על ולטר בנימין הם הטובים בקובץ, כפי הנראה משום שזה תחום ההתמחות הגלוי של שחר (ספרות גרמנית) ובמסגרתו הוא חש ביטחון יחסי. בספרות העברית (או היהודית) הוא נוגע דרך שלוש שכבות ביטחון (כשם שבמאמרו "רקיעת שמות" מנתח גלילי שחר את שירת ארז ביטון – בעוד מהלך פוליטי מזהיר וצייתיני – באמצעות הלדרלין והיידגר!).

תהליך ההתפתחות של הספרות העברית כדרך שמוסכמים הדברים על רוב החוקרים והמבקרים (למעט דן מירון ובמידת מה דב סדן) אינו מקובל עליו (והוא גם לא מעורה בו מעבר לגוף הידע המקוטע והמוגבל של תלמיד באוניברסיטה הפתוחה). מהלך התפתחותי אלטרנטיבי שיאפשר אינטגרציה בין ספרות עברית ומה שמכונה 'ספרות יהודית' טרם גובש, וסביר להניח שגם לא יגובש – הלא המהלך המירוני שגלילי מציית לו נועד לאפס ככל הניתן את מרכיב הספרות העברית שבמשוואה. תאמרו: עבד כה נאמן יכול לנוח, עתידו מובטח לו באוניברסיטת קולומביה או כיוצא

(האקדמיות לספרות עברית בארץ ממילא עומדות לנעול את שעריהן מעיפוש והיעדר ביקוש), ובכן, העניין אינו מונח לו לשחר בקופסה כלל ועיקר. הגו בעצמכם: מה צורך לו לנחש בנשל שסיים את תפקידו ונשר?